

Jødeforfølgelse i Antikken og i menighetens første tid

Eva Olsvold Sundar

Hadde jødehatet sitt opphav i Egypt?

Jødehat og antisemittismens historie er vanlig å regne fra og med Romerriket. Fokuset er da på de ulike keiserens jødehat, men også på den utbredte antisemittismen hos kirkefedrene (fra år 100-600 e.Kr).

Men i dag finnes det anerkjente forskere som mener jødeforfølgelsen begynte lenge før den tid. De mener at antisemittismen faktisk hadde sitt utspring i Egypt mellom 300-100 f.Kr.

Prof. Pieter van der Horst ved Jerusalem Center for Public Affairs er en av dem. Han har skrevet om dette tema blant annet i: "The egyptian beginning of antisemitism's long history".

Horst teori er interessant også i en bibelsk kontekst, men han forholder seg ikke til Egypt gjennom bibelen, men viser til egyptiske kilder fra omkring 300-taller f.Kr.

Han mener det er i selve antikkens senter for vitenskap og kultur, den egyptiske byen Alexandria, hvor en finner opphavet til den klassiske antisemittismen.

Har han rett i dette er det svært interessant med tanke på at flere av de mest kjente kirkefedrene (fra 100 -300 e.Kr.) både levde, studerte og virket ut i fra Alexandria.

En av dem var Origenes. Vi gir eksempler på hans uttalelser under avsnittet "jødehat i menighetens første tid". Under følger sitater fra Prof. Horsts essay om antisemittismens utspring fra Egypt:

"Most anti-Jewish material from Greek and Latin authors is pre-Christian. Although there also is some anti-Jewish literature from outside Alexandria, it is significant that the main protagonists in the anti-Jewish propaganda came from that town; besides Manetho and Apion there also are others. Also in Alexandria the first anti-Jewish 'pogrom'-which we can define as an organized and officially tolerated attack on Jews-took place in the year 38 CE"

"The initial indication of a negative attitude toward Jews is found at the beginning of the third century BCE in the writings of an Egyptian priest called Manetho. This Greek-speaking Egyptian devotes a large section of his main work, which deals with the history of Egypt, to the Exodus of the Israelites." Fra: "The egyptian beginning of antisemitism's long history"

Horst forklarer videre hvordan presten Manetho snur opp ned på Bibelens fortelling om Exodus. I følge Manetho var jødernes utvandring fra Egypt ikke en Guds befrielse fra slaveri, men det var Egypts guder som kvittet seg med jødene fordi landet trengte renselse fra det skittene folket. Horst skriver også at denne presten er langt fra alene:

"This 'anti-Jewish version of Exodus' sets the tone for a series of such retellings of the biblical story by subsequent writers in the second and first centuries BCE and later".

Monoteismen blir et problem for jødene

Antisemittismen i Antikken var for det meste av religiøs karakter. Jødernes tro på at det bare fantes en Gud, Monoteisme, gjorde at de i stor grad avsto fra å delta i grekernes og romernes gudedyrkelse. Dette resulterte i beskyldninger om at de var ateister uten tro og respekt for gudene, deres templer og dyrkelse. Spesielt romerske forfattere betraktet jødene som et gudløst folk, hatet av gudene.

Jødene ble også mistenkeliggjort fordi de hadde skikker som ellers var ukjent for folk i antikken. Det ble sagt at de i følge sin tradisjon hatet alle mennesker. Det ble påstått at de hadde en lov som forbød dem å bryte brød med ikke-jøder, og at de ikke ville hjelpe andre enn sine egne.

Filosofen Poseidonios fra Apamea skriver at jødene ikke vil omgås andre mennesker og han betraktet dem som fiender. Den romerske historikeren Tacitus sier at jødene har et uforsonlig hat til resten av menneskeheten. Jødene spiser og sover for seg selv, og gir avkall på samvær med fremmede kvinner. De ble også beskyldt for å nedstamme fra et spedalsk folk som ble jaget ut av Egypt, og det ble sagt at jødene tilba esler, og at de hadde et eselhode i Tempelet. Og hvis man trodde at løgnene om at jøder trenger blod av menneskeoffer var en middelaldersk og senere tysk nazi-ide, så må en nok tro om igjen. I det greske riket gikk det rykter om at jøder stjal grekere og gjemte dem unna i Tempelet for å bruke dem i sine ofringer.

Selv om jødene ble både mistenkeliggjort og hatet for sin annerledeshet, hadde deres religion også en viss tiltrekningskraft. Det er vel kjent at en betydelig andel grekere og romere ble tilhenger av jødernes tro. I Det nye testamentet er de omtalt som proselytter.

Antiokus Ephifanes kjent for sitt jødehat

Men for det meste var mistenkeliggjøring det vanlige, og lenge før Romerrikets keiserdyrkelse var det særlig den greske kongen Antiokus Ephifanes som var kjent for sine svært brutale overgrep på Judea. I løpet av et tredagers angrep på Jerusalem drepte hans hær 40 000 jøder og gjorde like mange til slaver:

“... Det var massakre på gammel og ung, drap på kvinner og barn, nedslakting av jomfruer og nyfødte. I løpet av tre dager gikk åtti tusen liv tapt, førti tusen som møtte en voldelig død, og det samme antallet som ble solgt til slaveri.» 2. Makkabeerbok 5, 11-14.

Senere fikk Antiokus Jerusalem ødelagt. Han innførte Zevs dyrkelse i Tempelet og bannlyste den jødiske religion. Disse hendelsene ledet til det jødiske Makkabeeroppøret, hvor jødene seiret over den greske okkupasjonen. Jerusalem ble gjenreist og tempelet ble reetablert som en jødisk helligdom, rensset for Antiokus Epifanes billedstøtter og avgudsalterene til Zevs.

Det er litt underlig at Norges mest anerkjente verk om antisemittismens historie ”Jødehat” av Trond Berg Eriksen, Håkon Harket og Einhart Lorentz ikke nevner denne perioden, men i stedet mener de at man ikke kan snakke om antisemittisme før den romerske keiserdyrkelsens tid:

”De som vil finne ”antisemittisme” i tiden før det romerske keiserriket og kristendommen, må operere med et begrep som er så vidt at det er uten historisk informasjonsverdi. De konfliktene jødene sto i under den tidlige hellenismen, var ikke annerledes enn de konfliktene som omgav andre grupperingers kamp for å overleve som kulturelle og religiøse identiteter”

Denne oppfatningen er kanskje spesielt underlig med tanke på at jødene selv har omtalt hellenismen og jødehatet under Antiokus Epifanes fyldig i Makkabeerbøkene.

Noe senere har denne perioden blitt omtalt i rabbinisk litteratur som tiden da selve ondskapen slapp løs mot folket og Jerusalem. Det ble diskutert om Antiokus Epifanes kunne være oppfyllelsen av * ”Det lille horn” i fra Daniels bok i Det gamle testamentet.

Hvis man slår opp i ulike leksika om Antiokus Epifanes, så vil man finne egne overskrifter hvor hans forfølgelse av jødene blir spesielt omtalt. Og før vi går videre vil jeg bare sitere litt fra den kjente ”Jerusalembiografien” av Simon Sebag Montefiore som ytterligere bekrefter dette:

”For å forvise seg om at Jerusalem ikke skulle gjøre opprør en tredje gang, besluttet den gale kongen å utrydde den jødiske religionen. I 167 f.Kr. inntok Antiokus Jerusalem ved hjelp av list på Sabbaten, slaktet tusener og ødela bymuren” ”Deretter forbød Anitokos alle ofringer og gudstjenester i templet. Sabbaten, Moseloven og omskjæring ble alle forbudt og straffet med døden, og kongen befalte templet tilgriset med svinekjøtt. Den 6. Desember ble templet innviet som en helligdom til statsguden, den olympiske Zeus – selve styggedommen på vinger. Ved alteret utenfor det aller helligste ble det ofret til gudekongen Antiokos” ... ”For hedningene fylte tempelet med utskeielser og festing: de forlystet seg med skjøger og lå med kvinner inne på det hellige området””De som praktiserte sabbaten, ble brent levende eller utsatt for grusom straff importert fra Hellas: Korsfesting....” Kvinner som omskar barna sine, ble kastet fra Jerusalems bymur sammen med sine spebarn. Toraen ble revet i biter og brent offentlig; alle som ble tatt med et eksemplar, ble henrettet”.

Grusomhetene ble årsaken til Makkabeeropprøret i år 164 f.Kr. Da fikk jødene igjen styringen med Jerusalem og Judea. Fire århundrer etter bortførelsen til Babylon var jødernes uavhengighet gjenopprettet.

For den som er interessert i temaet antisemittisme før år 0, viser jeg for øvrig til mitt undervisningshefte ”Antisemittismen i lys av Bibelen”.

Jødehat under menighetens første tid

Tempelet ødelegges i år 70 e.Kr, men det verste slaget kom da jødene prøvde å slå tilbake, i det jødiske opprøret under Bar Kochbas ledelse i år 135 e.Kr.

Romerne var ekstremt brutale og ifølge Montefiore ble det korsfestet så mange jøder at det til slutt ikke var flere trær igjen på Oljberget. Keiser Hadrians grusomheter ville i dag blitt omtalt som folkemord: 985 landsbyer ble jevnet med jorden, 585 000 ble drept og man antar at enda mange flere ble drept i sult, brann og sykdom. På slavemarkedet var det så mange jøder til

salgs, at det var billigere å kjøpe en jøde enn en hest. Hadrian innførte dødsstraff for jøder som prøvde å nærme seg Jerusalem, og byen og navnet ble endret til den romerske byen Aelia.

Hele Judea ble feid av kartet og landet ble i stedet kalt Palestina, etter Filistea. Navnet er tatt fra et landområde og et folk som i århundrer hadde vært jødernes hovedfiender filisterne (kjent fra Det gamle testamentet). I alle disse grusomhetene hører en Jesu advarende ord til sitt folk like før romerne skal til med korsfestelsen av ham:

"Gjør de slike med det friske treet, hvordan skal det da gå med det tørre".

Senere under keiser Konstantin får jødene tilgang til Jerusalem en gang i året, på årsdagen for tempelets ødeleggelse. Jødene samlet seg da i store mengder ved tempelets støttemur mot vest, som var det eneste gjenværende av det ødelagte tempelet. Betegnelsen "*Klagemuren*" (Wailing Wall) ble vanlig i Vesten på 1900-tallet, men muslimene hadde lenge omtalt stedet som *El Makba* (Gråtestedet), siden det var dit jødene kom for å sørge over tapet av tempelet.

Jødene og Kirkefedrene

Etter det store romerske slaget mot Judea er skillet mellom jøder og kristne blitt et absolutt faktum. I det første århundret etter Kristus er en kristen fortsatt bare en retning innenfor jødedommen, men etter år 135, er ikke dette lenger tilfelle.

Det avgjørende bruddet mellom jøder og kristne kom da jødene samlet seg til opprør mot romerne under Bar Kochba, Stjernesønnen. De kristne kunne ikke samle seg rundt en messiasfigur som Stjernesønnen og ville ikke støtte det jødiske opprøret.

Den påfølgende katastrofen for jødene, ble av de første kirkefedrene, tolket som oppfyllelse av profetier, om fryktelig konsekvenser fordi jødene ikke kjente sin besøkestid, og tok imot Jesus som sin Messias. Men kirkefedrene tolket også skriftene dithen at det ikke lenger var håp for det jødiske folk, og man kalte dem for Kristusmorderne. På 100-tallet var Melito, biskop av Sardes i Lilleasia, den første som formulerte myten om Gudsmordet. I en berømt påskepreken sa han bl.a.:

"Hør alle folkenes slekter, og se: et uhyrlig mord er blitt begått midt i Jerusalem, i lovens by. Og hvem var det som ble myrdet? Han som hengte opp jorden og som festet himmelen, ble selv naglet fast. Han som skapte universet, ble spikret til et tre. Herren ble drept. Gud ble myrdet. Israels konge ble likvidert av jødene. Å hvilket fryktelig mord! Å, hvilken fryktelig urett!"

Meliton var biskop i Sardes (Lilleasia) omkring år 170 e. Kr. Hans påskepreken «der Meliton ut fra påskeberetningen i 2. Mos. 12 forkynner Kristus som det sanne påskelam» ble i 1997 oversatt og kommentert av MF-teolog og professor Oskar Skarsaune. Boken foreligger i serien «Kristne klassikere» (Luther forlag).

Biskopen i Sardes ble den første som formulerte anklagen om jødene som Gudsmordere, men han ble langt fra den siste. På tohundretallet skriver den kjente greske kirkefaderen, Origenes av Aleksandria, i sin kommentar til Matteusevangeliet:

"Pilatus tvettet sine hender, men jødene ville ikke la seg rense av Kristi blod. I stedet lot de det komme over seg som hevn idet de sa: "Hans blod komme over oss og våre barn!" Derfor er de skyldige ikke bare i profetenes blod, men også i Kristi blod. Derfor må de høre at Gud sier: "Når dere strekker ut hendene skjuler jeg mitt ansikt for dere, for deres hender er fulle av blod!"

Og gjennom århundrene, og særlig etter at kristendommen fikk en prioritert posisjon under Keiser Konstantin, fortsetter teologene å tolke bibelske tekster vedr. jødene på samme måte.

Athanasius (år 295-373 e.kr) Som i følge kirkehistorien var av den evige herkomst, lærte at "jøder er verre enn demoner" og at det er "tillatt å forfølge dem med kaldt blod, fordi de ikke har noen fremtid, verken på jorden eller i himmelen".

Hieronymus (år 347-420 e.kr) Som oversatte den Latinske Vulgata Bibelen, kalte Jødene for "tobente neslespisende esler" og "dyr slaktet for Helvete"

Og sist, men ikke minst, Johannes Khrysostomos. Han var gresk kirkelærer, lærd, erkebiskop av Konstantinopel og katolsk helgen. Han skrev prekener og traktater mot jødene:

"Synagogen er ikke bare et utuktens hus og et teater, men også en røverhule og et ly for ville dyr - riktignok finnes ingen avguder der, men desto mer hygger demonene seg. Det er et samlingssted for kristusmordere, for dem som forfølger korset. - Hvis noen kaller den et horehus, lastens hule, djevelens asyl, Satans borg, sjelens forderv, all ulykkes gapende avgrunn eller hva som helst, så sier han mindre enn den har fortjent". (W.Keller bd.1 s.162).

Hans prekener ble brukt i kirkens undervisning:

"Mange, jeg vet, respekterer jøder og tror at deres nåværende levemåte er en ærverdig en. Dette er grunnen til at jeg skynder meg å rykke og rive ut denne dødelige mening. Jeg sa at synagogen er ikke bedre enn et teater, og jeg bringer frem en profet som mitt vitne. Sikkert jødene er ikke mer fortjent til troen enn sine profeter. "Du hadde en skjøgepanne, du ble skamløs før alle".

Når en skjøge har satt seg opp, er dette stedet et bordell. Men synagogen er ikke bare et bordell og et teater; det er også en røverhule og losji for ville dyr. Jeremia sa: "Huset ditt er blitt for meg hiet av en hyene". Han ikke bare sier "av villdyret", men «et skittent villdyr», og igjen: «Jeg har forlatt mitt hus, jeg har forkastet min arv".

Men når Gud svikter et folk, hva håp om frelse er igjen? Når Gud svikter et sted, blir det stedet en bolig av demoner." (fra hans "traktat mot jødene")

De første århundrene etter den kristne menighets fødsel er skuffelsen og bitterheten over at jødene forkastet Messias stor blant de kristne, men det kan verken rettferdiggjøre eller forklare deres ekstremt hatske uttalelser. Det er også underlig at kirkefedrene i sine henvisninger til GT's profeter for det meste ignorerer de mange løftene til jødefolket, og i stedet bruker skriften som en djevelens advokat. De tar løsrevne vers fra Bibelen og gjør dem til generelle fordømmelser mot jødene som folk.

Et godt eksempel på dette er hvordan Chrysostomos (se sitatet under) bruker en samtale mellom Jesus og Fariseerne i Johannes evangeliet, som om det gjaldt hele folket. Dette er veldig stygt gjort og man ser tydelig hvordan hans skrifter er drevet av hat:

“Men iallfall jødene sier at de også elsker Gud. Gud forby at jeg sier det. Ingen jøde elsker Gud! Hvem sier det? Guds Sønn sier det. For han sa: «Hvis du skulle kjenne min Far, du vil også kjenne meg Men du verken kjenner meg eller kjenner du min Far.”. Kan jeg produsere et vitne mer troverdig enn Guds Sønn?” (Preken nr. III)

Kristenheten vil være ”politisk korrekt”

Oxfordprofessor, Martin Goodman, som har skrevet flere bøker om jødisk historie i fra Romerriket, mener at de kristne også distanserte seg fra jødene for å ”være politisk korrekte” pga. alt jødehatet i samtiden:

”It seems clear that, despite any danger to themselves in distinguishing themselves from Jews, in their presentation of their religion to the Romans, Christians in the second century were determined to make such distinctions as clearly as possible, thereby avoiding the hostility towards the Jews which had become engrained in Rome after the great revolts under Trajan and Hadrian”.

Og dette blir ikke mindre nødvendig ettersom jødene blir ytterligere marginalisert under nye kommende keiser. Under følger et utdrag fra Keiser Konstantins brev til de romerske kirker. Brevet henspiller på det faktum at kirken nå vil utregne datoer for påsken på en annen måte enn jødene.

”Let there be nothing in common between you and the detestable mob of the Jews. What could those people calculate correctly, when after that murder of the Lord, after that parricide, they have taken leave of their senses, and are moved, not by any rational principle, but by uncontrolled impulse, where ever their internal frenzy may lead them”.

Brev fra Keiser Konstantin sendt alle kirker i romerriket 19. Juni år 325

Det kan vel ikke lenger stikkes under en stol at de kristnes ønske om å frasi seg ett hvert slektskap både med jøder og jødedom kan sees i lys av den sterke jødeforfølgelsen som utviklet seg under de kommende romerske keisere. Denne siden av historien har tidligere vært lite belyst, men Professor Goodman viser at dette sannsynligvis var tilfelle.

Kirkefedrenes ensidige fordømmelse av jødene er også underlig med tanke på at apostelen Paulus, som en udiskutabel autoritet for kirken. Han var jo nettopp mer opptatt av løftene til jødene, og han underkjente aldri det faktum at profetene, ikke bare så at Messias skulle bli forkastet av folket, men at Han også ville bli antatt av dem.

I Romerbrevets ellefte kapitel gir Paulus en grundig undervisning om disse forhold og vi tar med noen sitater derfra og lar kirkefedrenes krasse uttalelser stå i kontrast av disse:

”Har de snublet for å falle? Langt derifra! Men ved deres fall er frelsen kommet til hedningene, for at dette skal vekke dem til nidkjærhet”. Vers 11

”For er verden blitt forlikt med Gud ved deres forkastelse, (at de forkastet Messias) Hva annet vil da deres antagelse bli enn liv av døde”.

”Om nå likevel noen av grenene ble avbrutt, og du som var en vill oljekvist (om hedningene), ble innpodet i blant dem og fikk del med dem i oljetreets rot og fedme, da ros deg ikke mot grenene! Men hvis du roser deg, så er det dog ikke du som bærer roten, men roten som bærer deg”

”For jeg vil ikke brødre at dere skal være uvitende om denne hemmelighet – for at dere ikke skal tykkes dere selv kloke – at forherdelse delvis er kommet over Israel, inntil fylden av hedningene er kommet inn, og således skal hele Israel bli frelst, som skrevet står: Fra Sion skal redningsmannen komme, han skal bortrydde ugudelighet fra Jakob”.

”Efter evangeliet er de fiender for deres skyld, men efter utvelgelsen er de elsket for fedrenes skyld: for sine nådegaver og sitt kall angrer Gud ikke på”.

At kirkefedrene så klart bryter med denne ånd, kan jo nettopp tyde på at Goodman har rett når han mener den kristne kirke tidlig ville skille seg fra jødene for å på den måten også selv unngå forfølgelser.

KILDER

”Jerusalem, The Biography” Simon Sebag Montefiore

”Jødehat, Antisemittismens Historie fra Antikken til i dag” Trond Berg Eriksen, Håkon Harkett og Einar Lorenz

”Rome and Jerusalem – The Clash of ancient Civilizations”, Prof. Martin Goodman

”The Egyptian Beginning of the Antisemitism’s Long history”, Prof. Pieter van der Horst, Jerusalem Center for Public Affairs

Martin Schwartz Lausten: Kirke og Synagoge. København 1992.

Antisemittismen – En historisk skildring i tekst og bilder, Anne Frank Stiftelsen

